

ІСТОРИЧНА БІОГРАФІСТИКА. ПРОСОПОГРАФІЯ

УДК 821.161.2-94"19"(045)

© **КОЛЯДА Ігор**

доктор історичних наук, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін та гендерної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, вул. Освіти, 6, м. Київ, Україна, 03037 (i.a.kolyada@npu.edu.ua)

© **KOLYADA Igor**

Doctor of Historical Sciences, Professor of Department of Methods of Teaching Social Sciences and Gender Education of the National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine, 6, Osvity str., Kyiv, Ukraine, 03037 (i.a.kolyada@npu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3802-9082>

Бібліографічний опис статті: Kolyada I. (2021). Hanna Barvinok i Taras Shevchenko: prosopohrafichnyu portret [Anna Barvinok and Taras Shevchenko: prosopographic portrait]. *Svit Clio* [Clio World], 3(2), 60-76. [in Ukrainian].

ГАННА БАРВІНОК І ТАРАС ШЕВЧЕНКО: ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ

Анотація. Метою статті є комплексне дослідження, на основі документальних і наративних джерел, зокрема спогадів та мемуарів, історії особистих стосунків Тараса Григоровича Шевченка і Олександри Михайлівни Білозерської (Ганни Барвінок). Автор визначає етапи історії цих взаємин, характеризує чинники, що впливали та визначили історію цих стосунків, окреслює феномен особистості О. Куліш-Барвінок (Білозерської) та її ролі в особистій долі Т. Шевченка у період після заслання. **Методологія дослідження** – принципи науковості, об'єктивності, історизму, методи аналізу, синтезу, історичної біографістики та просопографії. **Наукова новизна.** Автором вперше залучено до дослідження, узагальнено та проаналізовано репрезентативне коло різнопланових документальних і наративних джерел про історію дружніх взаємин Тараса Шевченка та Олександри Куліш (Білозерської). **Висновок.** Історія взаємин Олександри Куліш-Білозерської (Ганни Барвінок) та Тараса Григоровича Шевченка є однією із яскравих сторінок життєвого літопису Кобзаря, дослідження яких розкриває багатогранність особистості самого митця, допомагає створити широке полотно життя, творчості діячів українського національного відродження, розкрити неповторність їх особистостей. В історії спілкування Ганни Барвінок (Олександри Білозерської) і Тараса Шевченка виділено три хронологічні періоди. Мотронинський період (1843-1847 рр.), який був пов'язаний як зі становленням дружніх стосунків між Кобзарем і Пантелеймоном Кулішем так і особистих стосунків Олександри Білозерської та Тараса Шевченка. Чинниками, що посприяли зближенню знаного тоді поета Тараса Шевченка та Олександри Білозерської стали їх неординарність, глибоке укорінення в народну культуру, закоханість рідною українською мовою, захоплення українською піснею та красою рідної природи, внутрішнє неприйняття несправедливостей та глибоке переконання в необхідності протидіяти злу, яке чинила імперія проти українського народу. Петербурзький період (1859-1861 рр.) відзначений тим, що Олександра Михайлівна, будучи молодшою на 14 років, у ці роки стала для самотнього поета не тільки розрадницею його стражденного життя, а й щирою порадицею, берегинєю тепла його душі, дбайливою і щирою подругою. Він довіряв їй таємниці свого серця і вона щиро переймалася його особистим життям, намагаючись уберегти раниму душу поета від нещирості, лицемірства, користолюбства тих, хто оточував поета у ці роки, прагнув його дружби, прихильності. Останній період в історії взаємин Ганни Барвінок і Тараса Шевченка пов'язаний з роками після смерті поета, коли мисткиня докладала немало зусиль, щоб уберегти світлий образ Кобзаря від «бруду» пересічних обивателів та ідейних ворогів українства.

Ключові слова: Ганна Барвінок, національна еліта, національний провідник, нове українське письменство, особистісні стосунки, Тарас Шевченко.

PUBLIC AND REGIONAL THEORY OF VOLODYMYR ANTONOVYCH IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN IDENTITY

Abstract *The aim of the article* is a comprehensive study, based on documentary and narrative sources, including memoirs and memoirs, the history of personal relationships of Taras Shevchenko and Alexandra Belozerskaya (Anna Barvinok). The author identifies the stages of the history of this relationship, characterizes the factors that influenced and determined the history of this relationship, outlines the phenomenon of personality O. Kulish-Barvinok (Bilozerska) and its role in the personal destiny of Taras Shevchenko in the period after exile. **Research methodology** - the principles of science, objectivity, historicism, methods of analysis, synthesis, historical biography and prosopography. **Scientific novelty.** The author has involved in the research, generalized and analyzed a representative range of various documentary and narrative sources about history of friendly relation between Taras Shevchenko and Oleksandra Kulish (Bilozerska). **Conclusion.** The history of the relationship between Oleksandra Kulish-Bilozerska (Hanna Barvinok) and Taras Hryhorovych Shevchenko is one of the brightest pages of life which reveals the diversity of the artist's personality, helps to create a broad canvas of life, work of figures of the Ukrainian national revival, to reveal the uniqueness of their personalities. Motronin period (1843-1847), which was associated with the formation of friendly relations between Kobzar and Panteleimon Kulish and personal relations of Alexandra Bilozerskaya and Taras Shevchenko. Factors that contributed to the rapprochement of the then famous poet Taras Shevchenko and Alexandra Bilozerskaya were their unusualness, deep roots in folk culture, love for the native Ukrainian language, fascination with Ukrainian song and the beauty of native nature, inner rejection of injustices and against the Ukrainian people. The St. Petersburg period (1859-1861) was marked by the fact that Alexandra Mikhailovna, being 14 years younger, in these years became for the lone poet not only a comforter of his suffering life, but also a sincere adviser, guardian of the warmth of his soul, caring and sincere friend. He trusted her with the secrets of his heart and she sincerely cared about his personal life, trying to protect the wounded soul of the poet from insincerity, hypocrisy, selfishness of those who surrounded the poet during these years, sought his friendship, affection. The last period in the history of the relationship between Anna Barvinok and Taras Shevchenko is associated with the years after the poet's death, when the artist made many efforts to protect the bright image of Kobzar from the "dirt" of ordinary citizens and ideological enemies of Ukraine.

Key words: Hanna Barvinok, national elite, national leader, new Ukrainian literature, personal relations, Taras Shevchenko.

Постановка проблеми. Новітній період розвитку української історичної науки позначений підвищеним інтересом до вивчення ролі особистості в історії. Саме в контексті такого історичного дискурсу помітно поживалися історико-біографічні та просопографічні дослідження, що використовують методики, спрямовані на вивчення минулого через призму особистостей, окремих історичних персоналій як пересічних, так і представників еліти суспільства. Передусім ідеться про просопографічний метод, який дає змогу реконструювати багатогранні аспекти життя та діяльності особистості на тлі епохи, виокремити чинники, що впливали на формування особистості. Зокрема, широке поле для просопографічних студій відкривають сторінки життя та діяльності видатних діячів українського національного відродження XIX ст. І постать Тараса Шевченка тут поза конкуренцією, адже кожне покоління українців як на батьківщині, так і в діаспорі, завжди витворювало свій образ Тараса Шевченка, виходячи з гострих проблем свого часу, спираючись на розуміння, яке було визначене часом. У період нинішніх складних випробувань і карколомних суспільних трансформацій є дуже важливим по-новому осмислити значення таких українських цінностей, як національна гордість, патріотизм, безкорисливість у служінні інтересам свого народу, духовні ідеали національних провідників, розкрити можливі

шляхи наступності Шевченкового образу через покоління, донесення його слова до розуму, до волі, до сердець молодішої генерації українців.

У цьому контексті актуальним і важливим як у суспільному, так і в науковому сенсах є висвітлення однієї з малодосліджених сторінок життя та історії взаємин Тараса Шевченка і дружини Пантелеймона Куліша – Олександри Михайлівни Білозерської.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню життя та творчості Олександри Михайлівни Куліш-Білозерської (Ганни Барвінок) присвячено невинуватено мало праць. Це передусім мемуарна література та наукові публікації М. Білозерського [1], П. Жура [6], В. Лисак [16], Є. Нахліка [17], Л. Смоляр [21; 22], Г. Самойленко [20], В. Яцюка [2]. Проте за життя вона була в тіні свого видатного чоловіка, «дружини своєї», як Олександра Михайлівна називала «свого Панька» у власних спогадах.

Мета і завдання дослідження. У статті на основі документальних і наративних джерел автор робить спробу висвітлити один із аспектів багатогранної біографії Тараса Шевченка в контексті взаємин поета з дружиною його друга, однієї з найсуперечливіших постатей українського національного відродження XIX ст. Пантелеймона Куліша, – Олександрою Михайлівною Куліш-Білозерською. Визначено етапи історії цих взаємин, схарактеризовано чинники, що сформували історію їхніх стосунків, а також окреслено роль О. Куліш-Білозерської в особистій долі Т. Шевченка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Барвінок є символом української культури. Ця невибаглива рослина завжди росла і росте біля українських осель, стелиться вздовж стежин. Барвінком прикрашають весільний коровай, його садять біля хати. Барвінок влітають дівчата у віночок...

«Барвінок» став літературним псевдонімом «нашої Української Беатріче», як назвав Олександром Михайлівну Білозерську видатний просвітник і перекладач Іван Пулюй. Ім'я та постать «ідеальної дружини» невіддільні від життя та справ її ушавленого чоловіка – одного з найсуперечливіших діячів українського національного відродження XIX ст. – Пантелеймона Олександровича Куліша. Усе життя Олександри буде обертатися навколо П. Куліша: вона ним жила і дихала, усю себе вона присвятить йому. Та й літературний псевдонім дружині обрав також її чоловік: «Псевдонім же їй прибрав я, згадавши Дікенсову молитву: God, make my motto every green! і озирнувшись на Гомера, що мовляв: «Зеленіють Одиссеїві й старощі»» [18].

Олександра Михайлівна Білозерська (літературний псевдонім Ганна Барвінок) народилася 23 квітня 1828 р. на хуторі Мотронівка поблизу Борзни на Чернігівщині. Батько дівчини, Михайло Білозерський (1772-1835), був одним із найосвіченіших людей в тих краях (освіту отримав у Київській духовній академії), здобув репутацію «вільнодумця», «масона» та «вольтеріанця» (він залюбки читав знаменитого французького філософа в оригіналі). Тоді ж М. Білозерський, шляхетський маршал-предводитель місцевого дворянства, був свідомим українцем, щиро й глибоко цікавився зародками нового українського письменства. Батько майбутньої літераторки, колезький асесор, у спілкуванні із сусідами та селянами користувався «малоруським наречієм», по-нашому – українською мовою. Мати Мотрона Василівна була донькою сотника, і саме на її честь Михайло Васильович назвав цей мальовничий хутір, який згодом Пантелеймон Куліш охрестив Ганниною Пустинню, а сама письменниця нарекла Кулішівкою. Мотрона Василівна, як і її чоловік, здобула досить високу освіту. Вона жваво цікавилася новим українським письменством, а серед зарубіжних авторів шанувала Вальтера Скотта, твори якого читала в перекладі з французької. Мотрона Василівна кохалася в українській мові, любила читати. Цю щирю любов до національної культури та літератури вона прищеплювала й дітям [21, с. 164-167]. Як згадували діти Білозерських, їхня родина

своїм побутом і звичаями дуже близько стояла до народного життя. У родині часто лунали українські стародавні пісні та народні перекази, батько навіть умів грати на гусельцях. Тому «оцю сім'ю» й «звали з боку – «благословенне сімейство» [2, с. 252].

Батько помер, коли Олександрі було лише шість років. Мотрона Василівна, залишившись вдовою, вирішує віддати своїх доньок – старшу Надію та молодшу Олександрю – у село Кропивне Прилуцького повіту до полковниці Козакової, яка утримувала домашній пансіонат для дівчаток. Пані Козакова свого часу закінчила Смольний інститут (або «Монастир», як його тоді називали) у Петербурзі, добре знала мови і сама навчала дівчаток німецької та французької. У пансіонаті дівчат навчали гри на фортеп'яно й танців. Вони вільно оволоділи французькою та німецькою мовами. Раптова смерть пані Козакової спричинила переїзд дівчат Білозерських до пансіону Принлейна в Конотопі, але і його швидко закривають. У споминах за 1845 р. Олександра Михайлівна писала: «... пансіонерську освіту свою закінчила в 14 літ». Проте самоосвіту вона не покидала протягом усього життя [21, с. 164]. Повернувшись 14-річною юнкою до рідної Мотронівки, наймолодша донька допомагала матері в господарстві, а від старої ключниці Уляни переймала секрети ведення домашніх справ, і, що важливо, ніколи не гордувала товариством простих людей. Наймолодша Саня, як Олександрю називали в родині, кохалася в кулінарії, тому вдома здобула ім'я в Дікенсовій манері «Хозяйственные способности!» («Господарські здібності»). Згодом її кулінарні здібності оцінить один із найбільших українських гурманів – Микола Костомаров, який полюбляв її гриби, а Тарас Шевченко млів від приготовленої Олександрюю маринованої корюшки. На думку сучасної української дослідниці В. Лисак, невід'ємними атрибутами виховних традицій у сім'ї Білозерських були суворість і вимогливість до дітей, що поєднувалися з благородністю, людяністю та скромністю [16, с. 116].

Отже, багатодітна сім'я Білозерських, де панував національно свідомий дух, висока, наближена до європейської культура в традиціях, звичаях, спілкуванні посприяли формуванню високодуховної, національно свідомої особистості юної Олександри, що стало визначальним чинником у становленні її взаємин з найвідомішими українськими інтелектуалами того часу – Пантелеймоном Кулішем і Тарасом Шевченком.

15-річним дівчам Олександра Білозерська знайомиться зі старшим за неї на дев'ять років Пантелеймоном Кулішем (1819–1897), який у майбутньому стане її чоловіком. «Винуватцем» цього знайомлення був брат Олександри Михайлівни Василь, який, навчаючись на другому курсі історико-філологічного факультету Київського університету, у вересні 1842 р. потоваришував із П. Кулішем, що працював учителем Києво-Подольського училища та щойно опублікував роман «Михайло Чернишенко». Київський період життя П. Куліша був наповнений працею над джерелами. Письменник вивчав козацькі літописи Григорія Граб'янки та Самійла Величка, «Історію Русів», був у пошуках нових архівних матеріалів, збирав етнографічні та фольклорні джерела для написання своїх перших історичних романів з минулого України. Про своє знайомлення з Василем Білозерським восени 1842 р. П. Куліш оповів в автобіографії: «Спознались вони і зробились великими приятелями. До пізньої ночної години розмовляють, було, про свою Україну, та й заночує не раз у Куліша Білозерський або у Білозерського Куліш» [9, т. 1, с. 285]

Товаришування Василя Білозерського і Пантелеймона Куліша було підкріплене спільними інтересами. І це підтвердив В. Білозерський у своїх спогадах: «Кулиш встретил меня очень приветливо. Придя к нему вечером, я по страшной грязи возвращался домой очарованный и восторженный. Я познакомил его заочно с моим семейством, он снабдил меня рукописью Грабянки. Мы поговорили с ним, как будто бы давно были знакомы: я привязался к нему всем сердцем. Условились с ним видаться как можно скорее и чаще. Так продолжалось неизменно до самой поездки его за границу» [19, с. 42-43]. Так, приятелів поєднали спільні зацікавлення,

вболівання за долю України. Символічно, що саме В. Білозерському П. Куліш подарував автограф своєї поеми «Україна» з дедикацією: «Коханому Землякові Василю Михайловичу Білозерському. Року Божого 1843, листопада в 17 день. У Києві» [8, с. 380-381].

Ці стосунки були настільки близькими, що 18-річний Василь запросив Пантелеймона (тоді вже автора російськомовного історичного роману «Михайло Чарнишенко», віршованої історичної хроніки «Україна» й оповідання-ідилії «Орися») разом відсвяткувати Різдво (25 грудня) 1842 р. з його рідними на хуторі Мотронівка. Саме там і відбулося знайомлення Олександри Білозерської з П. Кулішем, яке згодом переросло в кількарічне романтичне кохання [20, с. 6-9].

У споминах «Знаємність Куліша з родиною Білозерських» письменниця згадує свою першу зустріч із П. Кулішем: «1845 рік. 24 грудня. Кутя. Хутір Мотронівка. Серед столової у великому панському будинку стоїть столітній круглий стіл; уже ніжки й шашелюки поточили – красиві – та він дорогий. Не одно покоління на ньому уже обідало, росло і хороші речі говорило, весілля справляло. Говорили про бувальщину, про старовину, про просвіту, як її поновляти далі – новим потягом» [2, с. 249]. У «Спогадах» згодом вона зазначить: «Брат Василь казав: «хто раз бачив Куліша, то ніколи його забути не може». Стільки вабливості, стільки чарування в мові, в обхідливості з людьми» [2, с. 278].

Як згадує старший брат Василь, сестра, вихована «під уважним наглядом матері», прагнула бути стриманою з Кулішем. «Він (П. Куліш – Авт.), пристрасний і нетерплячий, хотів неодмінно домогтися її освідчення, – пригадує Василь Білозерський, – але не міг, і коли виїжджав від нас для подорожі Київською губернією, просив її прийняти його портрет на згадку, проте вона відмовилась, і він, виїхавши від нас, за ворітьми знищив його й викинув у рівчак» [1, с. 73-74].

Гордий та самолюбний, П. Куліш майже рік намагався забути про Олександру, проте не міг і несподівано знову з'явився до Білозерських. Відбулася відверта розмова між ним та невблаганною матір'ю дівчини. Олександра, покликана «заявити вирішальне слово», сказала, що кохає Пантелеймона, проте Білозерська-старша відрубала, що доньку заміж в жодному разі не віддасть. Кулішів роман на деякий час припинився. Але 1846 р. письменник дістав наукове відрядження за кордон (для вивчення слов'янських мов). Перед від'їздом він вирішив побувати в Мотронівці. Здавалося б, «приборкане» кохання відродилося з новою силою, протистояти якій було неможливо. Тепер вже Олександрина мати згодилася на шлюб, можливо, справа була в тім, що П. Кулішеві, на її погляд, відкривався шлях до кар'єри. П. Куліш радів, наче якесь хлопчисько, і 16 грудня 1846 р. занотував у щоденнику: «Был в Мотроновке. Напрасно я уверял себя целый год, что не люблю Саши. Когда я простился с нею, возвращался из хутора, я почувствовал, что никто уже не даст душе таких ощущений. Жаль было потерять девушку столь кроткую, столь добрую, столь возвышенно чистую, и я решил удержать ее. Итак, я объяснился с матерью, и решено, чтобы по возвращении из-за границы я женился. Теперь я спокоен. Знаю, с кем предстоит мне продолжать жизнь. Ольга Петровна (йдеться про 16-річну Ольгу Петрівну Плетньову, доньку свого благодійника П.О.Плетньова, у яку закохався українець) – не малороссиянка, – иначе, может быть, она воспребладала бы над моим сердцем. Я ее нежно люблю. Но Саша, воспитанная матерью, будет лучшею женою» [10, с. 56].

Отже, будучи закоханим водночас у двох дівчат і вагаючись, кого обрати, П. Куліш врешті схилився до українки, адже росіянка не могла повністю поділяти його інтереси. Тут, мабуть, спрацювала й одна риса характеру Олександри, яку Пантелеймон влучно схарактеризував, давши своїй майбутній дружині трохи дивне, проте лагідне прізвисько «Хозяйственные Способности».

Згадуючи про сватання П. Куліша, Ганна Барвінок писала: «Він прохав маму, щоб нас тільки заручили, бо він сам їде за границю, на два з половиною роки. Мама і

я на се погодилися. На другий день Куліш, вставши вранці, цілуючи мамі руку, каже: «Мамо! не можу їхати один... Вона тут нидітиме на хуторі, а я там: опріч того я там матиму усяку розвагу, бачитиму світ культурний, учитися всьому буду. А вона?». Цей аргумент переконав матір, і вона погодилася на їхнє одруження» [23, с. 306]. Через багато років потому в 1905-му, коли Олександрі Михайлівні було вже 77 років, в одному з листів вона написала: «Всем ли так удастся в молодости три года обоюдной горячей любви? И теперь еще этот пыл любви не угас, и оттого я так долго живу, что есть горючесть жизни, есть фундамент – воспоминания прошедшего» [25]. П. Куліш у своєму «Щоденнику», який вів у молоді роки (40-ві роки XIX ст.), зазначав про провінційну мову і звертання своєї майбутньої дружини, недостатній рівень освіченості, який він сподівався довершити під час закордонної подорожі [16, с. 116].

Так, історія кохання Олександри Білозерської та Пантелеймона Куліша, а потім і їхнє 50-річне подружнє життя (у жодному разі не ідилічне, де було все: обітниця в вірності й зради, прощення й каяття) зв'яжуть нерозривною ниткою історію її взаємин із Тарасом Григоровичем Шевченком. Молодша на 14 років Олександра називатиме поета «Батьком», звертатиметься до нього «Батьку рідненький», «Татуню дорогий», «Дорогий друже наш», «Друже мій не оцінений» [2, с. 290-291]. Олександра Михайлівна присвятила історії цих взаємин свої твори – оповідання та спогади, зокрема: «Голосіння по Шевченкові» [2, с. 235-236], «Кілька зустрічей з М. І. Костомаровим» [2, с. 237-243], «Довічний жаль (Спомини про П. Куліша)» [2, с. 244], «Спомини про знаємість П. Куліша з домом Білозерських» [2, с. 249-254], «Спомини А. М. Куліш (Ганни Барвінок)» [2, с. 255-289], «Згадка про Т. Шевченка (1847 р.)» [2, с. 290-291]. Три передвесільних роки в житті закоханих Олександри Білозерської та Пантелеймона Куліша стали для Олександри ще й періодом першого знайомлення, поки що заочного, із Тарасом Шевченком.

Про стосунки Пантелеймона Куліша й Тараса Шевченка написано чимало. Ці два геніальні українці повсякчас сперечалися, сварилися, мирилися й товаришували, зберігаючи при цьому глибоко шанобливе ставлення один до одного. Вони разом були причетними до «справи Кирило-Мефодіївського товариства». Т. Шевченко схвально оцінив перше видання «Граматки» П. Куліша і особливо його «Записки о Южной Руси». Не менш схвально зустрів П. Куліш з'яву «Кобзаря» і «Гайдамаків» Т. Шевченка. Після смерті поета П. Куліш багато зробив для збереження літературної спадщини Кобзаря.

Достеменно невідомо, коли та за яких обставин відбулося знайомлення Т. Шевченка та П. Куліша. Як припускає один з біографів поета О. Кониський, сталося це в 1843 р. «одну из отлучок из академии» в Києві, де саме вчителював П. Куліш. Дослідники сперечаються, коли мова заходить про час і місце їхньої зустрічі. У «Шевченківському словнику» читаємо, що Панько й Тарас «...познайомилися у 1843 році». І все. Не вказано ні місця, ані числа й місяця цієї події. Іван Дзюба в книзі «Тарас Шевченко. Життя і творчість» пише: «Вже в перші дні перебування в Києві Шевченко знайомиться з Пантелеймоном Олександровичем Кулішем..., і це була доленосна для обох зустріч» [5, с. 204]. Як встановив П. Жур, перша зустріч Т. Шевченка та П. Куліша відбулася на початку червня 1843 р. [6, с. 88] «у Старому Києві, неподалік від Софійського собору, де мешкав Панько. Стіни своєї кімнати Куліш розмальовував людськими постатями, кращих учнів нагороджував власними малюнками. У цій кімнаті й застав Т. Шевченко Панька за мольбертом. На поетові був парусиновий балахон і картуз, що зсувався на потилицю, подібно до козацького шлика. П. Куліш, очевидно, уже чекав, що десь на початку літа в Києві з'явиться Т. Шевченко, тож несподіваний прихід поета, якого доти він не бачив хоч би намальованого, на помешкання до нього, коли він сидів за мольбертом, не застав його зненацька: «А вгадайте: хто?» – Это были первые слова Тараса, произнесенные тем очаровательно веселым и

беззаботным голосом, который привлекал к нему и женщин, и детей. Я отвечал: «Шевченко». «Він», – отвечал Тарас, засмеявшись так, как смеются наши молодичицы. Тогда не носил он усов, и у него в лице было много женственного. «Чи нема в Вас чарки горілки?» – Это была вторая услышанная мною от Шевченка фраза. Вопрос немного поразил меня». Горілки в П. Куліша не виявилось, але виручив товариш по Києво-Подільському училищу – тамтешній учитель малювання і каліграфії Олекса Сенчило-Стефановський (родом із Ніжина), який квартирував у тому-таки будинку і любив хильнути, – він умить приніс зі своїх запасів «графинчик запеканки»: «Бач, яку вони тут горілку п'ють! – воскликнул добродушно Шевченко, осушив чарку, и живо напомним мне стихи кобзарской думы, которыми сам он впоследствии восхищался много раз: Мабуть, сей козак нігде не бував, / Добрих горілок не пивав» [11, с. 64]. «Тут уже й пішло справдешне січове балаканне, а далі й співи. (Шевченко мав голос пречудовий, а Куліш знає незліченну силу пісень)» [9, т. 1, с. 248-249].

Першу свою зустріч із Т. Шевченком П. Куліш згодом слушно трактував як «характерну» [9, т. 1, с. 248]. І справді, як відмічає Є. Нахлік, «вона відразу засвідчила їхню щирю взаємну симпатію й повагу один до одного як літераторів-земляків, захоплених рідним фольклором та козацькою історією, і водночас засигналізувала досить різні особисті схильності й манери поведінки, відмінності у побуті, навіть певну індивідуально-психологічну несумісність, утім, поки що потенційну, бо якимось реально, конфліктно тоді ще не виявлену» [17, с. 26-27].

Ставлення до вживання спиртного, міра й наслідки його вживання, як відмічає Є. Нахлік, були одними з тих чинників, що спричинювали побутово-психологічне розходження П. Куліша з Т. Шевченком (надто на зламі 1850-1860-х рр.). На відміну від гедоністичного Т. Шевченка, пунктуальний, усидливий і рівномірно працьовитий П. Куліш не мав схильності до мистецької богемі [17, с. 25]. Свій стосунок до алкоголю він спеціально описав у «Жизні Куліша»: «На всій Україні і деінде ніхто не бачив Куліша підпилим. Коли й випивав він з приятелями замолоду – як-то мовляють, не проливаючи, – і тоді річ його була твереза, хода тверда. Ще й надто. Розказував той же Чуйкевич, що коли хочеш Куліша послухати, як він глибоко у поважні речі входить і порадою доброю тебе піддержує, то нехай лишню чарку вип'є. По тверезу зривалось іноді в Куліша таке слово, що кого-небудь вразило, і сам він, прохоловши, жалкував за свою нерозвагу; а напідпитку видається він між усіма один непитушим. [...] Коли трапляється йому пити, то питиме або що добре, або зовсім не питиме, опріч звичайної чарки горілки, яку щодня вживає» [9, т. 1, с. 262].

Замолоду резонерство П. Куліша і буйність Т. Шевченка, як вказує Є. Нахлік, не стали на перешкоді їхньому зближенню (хоча й заважали цілковитому дружньому взаєморозумінню). Разом із О. Сенчилом-Стефановським П. Куліш на початку червня 1843 р. показував Т. Шевченкові історичні місця та пам'ятки, мальовничі куточки й околиці Києва. 12-13 червня вони утрюх на плоту плавали по Дніпрі до Межигір'я під Києвом, де оглянули старовинний монастир – Межигірський Спас (тоді вже закритий), записували народні пісні. Тоді ж у помешканні П. Куліша Т. Шевченко познайомився з П. Чуйкевичем, а наприкінці січня 1844 р. під час приїзду поета на Контрактовий ярмарок, що відбувався на Подолі, П. Куліш познайомив його з Василем Білозерським. Саме П. Куліш зблизив Т. Шевченка з літературно-науковою, педагогічно-студентською громадою Києва, особливо з молодими патріотами України [17, с. 26]. Саме за сприяння Пантелеймона Олександровича розпочалося знайомлення Тараса Григоровича з родиною Білозерських. У листі до М. Гулака від 1 травня 1846 р. Василь Білозерський згадав, що його з Шевченком «познайомив на позаторішніх контрактах Куліш» [15, т. 1, с. 107].

П. Куліш на правду був зачарований Т. Шевченком. Про тогочасну молоду київську інтелігенцію, зосібно й про себе Куліш згадував: «мы были очарованы

Шевченком почти в буквальному смысле слова. Никто выше меня не ценил его дивного стиха. Чары дикой во многих случаях его поэзии подавили в моем уме и сердце все, что воспринял я трезвенного от несравненного Плетнева. Со мной произошло нечто вроде того, что происходит с некоторыми из воспитанных в русской столице черкесов, когда они понюхают родного воздуха» [11, с. 68]. Враження, що його справив Т. Шевченко наприкінці грудня 1846 р., П. Куліш згодом у своїх спогадах передав так: «Сам Шевченко зробивсь не тим, яким я його покинув, їдучи з України. Се вже був не кобзар, а національний пророк. Восторженому щастем, наукою і поезією, мені здавалось, мовби перед нами сталося те, чого дознав на собі ветхозавітний посел Господень [...] Для мене ж сяєво духа його було чимсь надприродним» [12, с. 15]. Згодом у чернетці листа до М. Павлика він також зазначатиме про роль Шевченкового поетичного слова у зміні свого світогляду, у пробудженні своєї національної самосвідомості: ««Тільки ж стоячи в освіченому великоруською літературою крузі, дав я вагу моїй коханій матері (langue maternelle) і тому, чим вона славна. Цим-то я й по великоруській драбині дібравсь до словесного і етнографічного скарбу, що занедбано його в нас давно [...] Луччі люде, яких я зустрів на дорозі мого розумового і сердечного життя, були або великоруси, або годованці великорущини. Державіна, Жуковського, Пушкіна я знав напам'ять перше, ніж побачив друковану материну мову. Малоруські думи і співи зробили мене ентузіастом рідного слова, а Шевченко, можна сказати, оп'янив був мені голову» [3, с. 107].

Отже, дві творчі натури виявили спільні інтереси, погляди, уподобання, тому зав'язалося листування. Під час нової зустрічі, яка сталася аж 1845 р. після чергового приїзду Т. Шевченка до Києва, П. Куліш знайомить поета зі своїми друзями, молодими інтелігентами, які горіли бажанням культурно служити своєму народові. Тож постать Т. Шевченка, уже тоді овіяна славою поета й художника, дуже підходила оточенню П. Куліша допомагати провадити справу просвітництва та визволення народу з кріпацтва. Та й сам Т. Шевченко волів залишитися в Києві, тож нові друзі допомогли йому прилаштуватися художником Археографічної комісії.

Тому пристрасний П. Куліш не міг полишити осторонь свого захоплення Шевченковою музою і свою кохану дівчину. Саме П. Кулішу Ганна Барвінок також завдячує знайомленню з поетичною музою Т. Шевченка. Так, принагідно вона згадувала, що «в межичассі 1843-1845 років вони з Кулішем читали вкупі Пушкіна, Шевченка, Евангелиє, Міцкевича» [2, с. 474]. Про це згодом писав і сам Пантелеймон Олександрович, акцентуючи увагу на тому, яке враження справила на його обраницю Шевченкова муза: «Я став читати їй напам'ять (бо всі ми знали їх як «Отче наш») Шевченкові плачі та пророкування. Нове творчество поета освітило й осяяло її душу так, мов небесне обітування чогось грядущого в перевазі світу над темрявою, правди над олжею, любови над ненавистю. Не забуду до віку тих сліз, якими вона плакала, слухаючи ці поетичні плачі, ці побідительні пророкування. Сповнилося тут зрушаюче нас бажання нежданого ще Кобзаря у прелюдії до його дум: «Одну сльозу з очей карих – І пан над панами...». Се були сльози воскресення в нову, вічну народню жизнь. Глибоко почула Українка великі скорботи поета, великі його задуми і зараз почала міркувати, як би спокутувати гріх щербатої Тарасової долі. Ентузіастка рідного слова носила в німій душі своїй чоловічню ідею сього великого слова» [12, с. 16-17]. Тому й не заперечувала вона проти бажання її майбутнього чоловіка запросити старшим боярином свого друга – Тараса Шевченка.

Вибір Тараса Шевченка старшим боярином також був у душі Пантелеймона Олександровича – його емоційної запальності та імпульсивності. За кілька днів до весілля, розважаючись на «пам'ятній вечорині» у маєткові поета Віктора Забіли, на хуторі Кукуріківщині поблизу Борзни, П. Куліш було так «здивився» на Шевченка, «заслухався його пророчих річей, його чарівничих пісень», що, «замість дяки, просив його до себе «старшим боярином», на що поет залюбки погодився, і П. Куліш відразу

Олександра Білозерська, 1847 рік

ж повіз його до своєї нареченої («Історичне оповідання») [9, с. 366, 369]. Так, П. Куліш, якого на той час єднали дружні взаємини з Тарасом, у виборі старшого боярина віддав перевагу йому перед поетом Віктором Забілою, котрий образився, бо, мешкаючи неподалік на власному хуторі, вже раз шаферував у домі Білозерських [17, с. 26].

Т. Шевченко не зміг відмовити своєму давньому другові Пантелеймону Кулішу і став старшим боярином на його весіллі. Тож незважаючи на виснажливу дорогу та зимову хуртовину, прибув Тарас Григорович у Борзну в січні 1847 р. аж із далекого Петербурга. Як того вимагає етикет, він відвідав хутір Мотронівку, де в батьківському маєтку мешкала наречена його друга Пантелеймона Куліша дворянка Олександра Білозерська. «Перед весіллем за три дні приїхав й Шевченко. Сі три дні ми дуже приємно пробавилися. Він маму нашу дуже полюбив. Вона навдивовижу знала добре народні пісні. Се йому, як маслом по серцю. Ще під'їхала й моя подруга, моїх літ і моя тезка, друг мій і близька сусідка.

Співали ми з ними вкупі: «Ой зійди, зійди, ти зіронько та вечірняя». Здається, це його любима пісня» [2, с. 273].

Пантелеймон Куліш згадував про те докладніше, бо переконаний був, що Шевченко «предивний, може, найлуччий співака народніх пісень на всій Україні обох дніпрових берегів» [2, с. 474]. Проте співав поет лише тоді, коли співала його душа, коли знаходив, як тоді казали, «спочутну собі людину між земляками». «Такою людиною стала йому того вечора, та і до кінця весілля, молода княгиня. Почав з нею змовляти по-нашому, і, на велику собі радість, побачив, що в своїй розмові не шпетила вона рідного слова. Тоді Шевченко заходивсь экзаменувати її з рідних пісень. Репертуар «молодої княгині» виявився значним і звеселив «старшого боярина» ще більше; а як показала вона йому голос і самий текст пісень, котрих він у неї допитувався, він похвалив чи подякував її по-своєму: сам почав їй співати [...] Як у ту пору життя співав Шевченко, а й надто, як він співав у той вечір, такого або рівного йому співу не чув я ні в Україні, ні по столицях. Порвалися разом усі розмови і між старими, і між молодими. Посходились із усіх світлиць гості до зали, мов до якої церкви. Пісню за піснею співав наш соловей, справді мов у темному лузі, серед червоної калини, а не в зимному захисті серед народу [...] Душа поета, об'явившись посеред чужого щастя своїм щастем, обернула весілля поклонниці його великого таланта в національну оперу, яку, може, ще не скоро чутимуть на Україні. І всіх більш роскошувала нею щаслива своїм таємничим подвигом «молода княгиня» [12, с. 24-26].

Т. Шевченка так вразила дівоча краса, чудовий голос «молодої княгині» (поет чомусь увесь час називав наречену саме так), яка співала йому «Ой, зійди, зійди, ти, зіронько та вечірняя...», що за десять літ потому, у липні 1857-го, він зробив у своєму «Щоденнику» ностальгійний запис. Цитуємо мовою оригіналу: «Эта меланхолическая песня напомнила мне тот вечер, когда я и молодая жена Кулиша пели в два голоса эту очаровательную песню. Это было на другой день после их

свадьбы, в роковом 1847 году. Увижу ли я эту прекрасную блондинку? Запою ли с нею эту задушевную песню?» [26, т. 5, с. 62].

Та напередодні весільної церемонії трапився казус – пропав Шевченко!... Погостювавши як слід у своїх друзів, поет відправився в Борзну, де мав підготуватися до весілля. Поїхав – і наче крізь землю провалився! Кинулися шукати Тараса Григоровича по всій окрузі і ніде знайти не могли. Відшукали поета лише на третій день на хуторі Кукуріківщина. Що ж привело Шевченка на цей хутір? А привело його «Послання к Шевченку», написане 1844 р. його давнім другом і духовним побратимом, автором ліричних пісень, що стали народними, Віктором Забілою. У тексті «Послання» Віктор Забіла дорікає Шевченку за те, що, перебуваючи в Борзні, той не заїхав до нього. Удруге оминати хату духовного побратима Шевченко не міг. А як заїхав у гості, то вже, як-то кажуть, суттєво. Очевидці тієї історії розповідають, що знайшли Тараса Шевченка в хаті Віктора Забіли. У будинку лірика обоє поетів сиділи на лаві в сорочках, обійнявшись, і щиро плакали, у два горла співаючи народних пісень. Зійшлися два брати по духу, немов відчувши, що це буде їхня остання зустріч у цьому житті. Не знали вони, що жартівливе «Послання до Шевченка» фігуруватиме як доказ у слідчій справі після арешту поета 1847 р. На допиті в третьому відділі щодо цього листа Т. Шевченко навіть давав пояснення [18].

Незабутнє весілля двох особливих молодят відбулося 24 січня (5 лютого) 1847 р. Повінчалися в оленівській дерев'яній церкві Вознесіння. Вінчав отець Петро, тримав вінця Тарас Шевченко. Старший боярин Тарас Шевченко виправдав сподівання свого друга Панька, засипаючи гостей жартами й дотепами. «В широкій залі було наче заграва: по стінах лямпи позасвічовані. Ми сіли за вечерю. Величезний стяг столів серед великої залі був гарно сервірований. Гостей – осіб півтора. Шевченко, Василь, Микола Данилович манячили; вони сиділи проти молодих з другого боку, посеред стола. Свічки перед молодими в стакані з житом, в парі зв'язані пишною білою атласною стрічкою-бантом. І я все стежила чи рівно свічки горять. Так і життя наше буде в рівновазі. Що мабуть разом і помрем, і в одну домовину нас положать» [2, с. 273]. «Весільні гості найбільше після молодих звертали увагу на старшого боярина, особливо на його пісні. Гостей на весіллі були повні кімнати: гуділи вони по всіх кутках, як джмелі; подекуди щебетали, неначе горобці, взагалі стояв гомін великий, ось старший боярин, заклавши назад руки, почав ходити по залу та й заспівав: «Ой зійди, зійди, ти, зіронько та вечірняя. Ой вийди, вийди, дівчинонько моя вірная...» Всі гості, почувши, як співає Тарас, притихли, наче залишився сам лише співак. Та й співав же він як! [...] Від того співу зацікавила розмова і між старшими, і між молодими: з усіх світлиць гості посходились в залі, мов до церкви. Пісню за піснею співав наш соловей, справді, немов у темному лузі серед червоної калини. «Молода княгиня» на спомин про той вечір подарувала поетові дорогий клейнод, найдорожчий з усього добра, яке коли-небудь мала, свою квітку вінчальну», – писав перший біограф Т.Шевченка О.Кониський [7]. «Музика гримить, шампанське піниться, затички в стелю б'ють., а тут поруч і зоря мого щасття. А мама! Щаслива. Подивилась на своїх дітей і на невгомних своїх гостей та піде. Бокали дзвеніли, пінилися клубом, хлопали, розбивались, плескали під стелю, кричали: гірко! гірко! та я мов дикарка, раз удостоїла таки жениха поцілувати. Боже що то за вечеря була! Гучна, весела, щаслива!... Така вечеря була, що мов тільки у Христа була, коли б не Іуда... свята, хороша, один дух... По вечері, як од'їзжали гості, вся публіка й старший боярин Шевченко підійшов прощатися до мами, а потім й до молодих. Та до молодої обернувшись й каже: «– Чи се царівна, чи королівна! Се не царівна, не королівна, а се Мотрони Василівни дочка Олександра». Звісно у мами при сіх речах й ушки засміялись. А Куліш поруч стоячи, каже: «– На чужий коровай очей не поривай, а собі дбай». Публіку така сцена дуже оживила, розсмішила... Молода ж тим часом зняла з голови Fleur d'orange і подала на спомин

старшому своєму боярину – Шевченкові. Публіка вся була в незвичайному збудженому настрої, бо й веселого і в українському дусі не бачили весілля. Всі веселі роз'їхались. Тарас Шевченко разом виїхав з Віктором Забілою, до його в господу на хутір Кукуріковщину, під Борзною» [2, с. 274].

Так, зі спогадів видно, що в цей момент не було щасливішої людини у всьому світі за Олександром Білозерським. Весілля – це найяскравіший спогад її життя, адже вона дійсно покохала П. Куліша всією душею. Ганна Барвінок завжди пишалася своїм боярином. «Великий Друже наш, Батьку ріднесенький, Татуню дорогий! на розсвітані життя мого, Ти був моїм старшим боярином... І як гарно було на душі у мене... мов справді ще сонечко було тільки на розсвітані. Показувало далеч життя нашої будуччини, квітчастого, багатого, вистеленого мріями, з нестримним захопленням духа жадою. І тут разом прийшов і Ти і мрії наші осолодів. Струмочком потекли в далеч осяйні мрії культурної освіти. І од Тебе світ показався на нашому небосхилі. Ти тоді звеличав мене – княгинею і королівною!.. Боже мій! Я і сама се почувала, бо присутність таких двох велетнів і сили розума придала мені дух красоти, возвисила мене, одухотворила красою свого подуху на мене; як сонце рослину так ти, мій друже, і Куліш оживили і осяяли мене. Я Тобою пишалася, мій великий Друже! я Тобі спочувала завсігди, і Твою руку своїми палаючими устами поцілувала, маючи на меті з'огріти Тебе, як Ти плакав, над своїми гадками про Україну, що вона «Обідрана сиротою понад Дніпром плаче». Тоді як дружина моя справляла Тоді твоє писання, де Ти згадував свою сестру, улюблену Орину, котра в той час кріпачкою ще була, ходила ще на панщину. Гірко Твої сльози пали пекучим огнем на моє молоде серце, яке ще не знало болючого і не почувало... Я подумала. Як же воно впадає йому... І поцілувала гаряче твою руку. Аж тепер мені солодко од цього, що я така щаслива... і мене Господь уповажив, що я могла хоч цим Тобі виректи мою прихильність до Тебе – Мученику. Скільки Твоя поетична муза нас утішала, і сумом доводила до сліз... За що Тобі така доля судилася, Друже мій неоцінений... За те, що Ти широкою пеленою увесь світ обняв, своєю правдивою палкою річчю, вабливою правдою, своєю поезією принадною чуткою, як найкраща квітка пахуща. Як Ти було мигтиш по хатах, заложивши руки на спину, співаючи свою «Зіроньку», – то забували ми, що на землі живемо, а тепер по всяк час чуємо...» [2, с. 292].

Пантелеймон Куліш також був гордий тим, що на його весіллі старшим боярином був Т. Шевченко. Десь через тиждень по весіллі, 4 лютого 1847 р., він пише до Петербурга благодійникові П. Плетньову: «Самым дорогим гостем у меня был Шевченко, который держал и венец мой при венчаньи. Я старался оказывать ему всевозможное уважение для того, чтоб показать малороссийским панам, что не чины и богатство, а личные достоинства я ценю в человеке [...]. За столом я пил за здоровье нашего поэта, а при прощаньи сказал, что присутствие его на моей свадьбе я считаю величайшею для меня честью» [13, с. 150]. На схилку літ у поемі «Грицько Сковорода» П. Куліш із приємністю згадав Т. Шевченка в обрядовій ролі старшого боярина: «Як на весіллі в нас співав / І всіх гостей почарував» [14, т. 2, с. 303].

Весілля Ганни Барвінок відзначене ще однією знаковою подією в історії її взаємин з Тарасом Шевченком. Взавши близько до серця долю молодого поета-митця, вчорашнього кріпака, рідні якого ще перебували в кріпацькій неволі, молода Кулішева дружина вирішила віддати кошти на поїздку Т. Шевченка за кордон для поглиблення його художньої освіти. «...від цього співу на два голоси з нареченою Куліша Олександрою Білозерською засвітилася ідея про виїзд Шевченка за кордон. Сам Шевченко і його приятелі, тим більше такий розумний чоловік, як Куліш, розуміли необхідність поїхати Тарасу на кілька років за кордон, та ще там повчитися живописному мистецтву; побачити великі твори великих майстрів живопису; побачити красу природи в Італії. Перешкодою до цього було, перш за все, брак коштів; а, крім того, і труднощі з тодішніми порядками російськими при

отриманні паспорта на виїзд. [...] Ось тоді-то Олександра Михайлівна Кулішиха і відгукнулася зі своєю щедрою допомогою у справі поїздки Шевченка за кордон. Вона просила, щоб Шевченко за її кошти поїхав за кордон. Скарби предків, колишні в роді Білозерських, може, ще з часів польської руїни, перли, коралі, намиста, персні та сережки і придане її грошове – три тисячі рублів – все це бажала вона дати на поїздку Шевченка, щоб він три роки пробув за кордоном. Потрібно було тільки умовити Шевченка, щоб він погодився прийняти на щастя України цей щедрий подарунок. Хоча Шевченко до подарунків, та ще грошових, був людина вельми делікатна, однак у цьому випадку не дуже складно було умовити його, щоб поступився в інтересах рідного краю. Роздумуючи навколо очікуваного учительства в університеті і поїздки за кордон, наш поет-художник далеко заглиблювався думками в майбутнє. Перед ним виднілася вже в Києві українська Академія мистецтв. Умовити Шевченка прийняти подарунок Олександри Михайлівни взявся Куліш», – так напише перший біограф Т.Шевченка О.Кониський [7]. А ось як про це писав сам П. Куліш: «І всіх більш розкошувала нею щаслива своїм таємним подвигом «молода княгиня». Була вона саме тогді невісток чи «молодою княгинею» і предложила тому, хто оце пише, обернути все її віно на те, щоб Шевченко прожив за границею три годи; а віном її були жемчуги, коралі, намиста, сережки й персні, що переховувалися у роду ще, може, з часів Великої Руїни польської, да три тисячи рублів готовими грошима [...] Один із ветхозавітних премудрих людей, догляджуючись до таємниць природи людської, покликнув так: «Забудет ли невеста красоту свою, дева – монисты персей?» От же неможня річ для Сионської дщери сталася можливою для дщери Української. Зоставалось тільки, – продовжує Куліш, – нахилити поета до прийому такого приносу. У сьому дражливого ділі спустились на мене. Саме того часу деякі панувиті земляки вистарили у міністра для Шевченка місце професора живописі при всеучилищі Св. Володимира. Любо прийняв Шевченко вітанне моє з такою переменою його козацького побуту. Нічого так не хотілось тімасі, як зачепитись за житте в Києві, і вже мечтав про якусь живописну академію на Вкраїні, про якесь царство пластики української. Веселючись укупі з ним ясними перспективами українського духу, почав я жалкувати, що він у Києві, яко артист, буде самітником, і що самітність не дасть йому розвинути художницького смаку свого до повної повні. «Не по чім б'є, як не по голові!» – відказав Тарас, насупившись, і міцно стукнув по якійсь товстелезній книзі своїм кулаком, дужим, як у гладіятора. Тоді я сказав йому просто, що коли б він здобув собі художницький пашпорт за границю, то гроші будуть [...] видаватись йому видавцем, як із царського скарбу, три годи, а скарбівничим буду сам я, нехай тільки дасть слово не допитуватись, звідкіля сі гроші взялися. Почувши се, Шевченко зрадів як дитина, простодушно і поетично. Любо мені було, що се його й не здивувало. Зараз почав міркувати, як роздобути художницький пашпорт [...] Вельми щасливий і восторжений, яким ще не бував ніколи, виїхав Тарас із Києва в Черніговщину, щоб позбирати докупи свої, як він звав, шпаргали. Бо, туляючись по Вкраїні козаком-артистом, покинув не в одному панському дому свої рукописі» [12, с. 17, 29].

У цьому акті безкорисливості своєї коханої Пантелеймон Олександрович справедливо вбачав усю духовну красу української жінки-аристократки, високість її почуттів, природну жертвовність особистим матеріальним добробутом в ім'я високих ідеалів. А перед нами розкрилася ще одна риса непересічної особистості Ганни Барвінок, ім'я якої тільки одним цим вчинком в ім'я Генія українського народу мало би бути вписано на скрижалях української історії та стати одним із найбільш цитованих прикладів у справі виховання молодого покоління українців у сучасному українському суспільстві, у якому матеріальне бере верх над духовним, корисливе над щедрістю і безкорисливістю, лицемірство над щирістю, порядністю та людяністю. Так, мотронівський період в історії взаємин Г. Барвінок і Т. Шевченка

започатковує теплі родинні стосунки Олександри Кулішевої й Тараса Шевченка як сестри та старшого люблячого брата, які зберігалися упродовж усього їхнього життя.

Отже, мотронівський період став в історії взаємин Г.Барвінок і Т.Шевченка початковим етапом, припавши на 1843-1847 рр. Він був пов'язаний як зі становленням особистих стосунків Олександри Білозерської та Пантелеймона Куліша, так і зі становленням дружніх стосунків між Кобзарем і Пантелеймоном Кулішем. Останній і виступив головним ініціатором взаємин між своєю молодого дружиною та поетом. Важливими чинниками, що посприяли зближенню цих двох непересічних особистостей стали їхня неординарність, глибоке укорінення в народну культуру, закоханість у рідну українську мову, захоплення українською піснею та красою рідної природи, внутрішнє несприйняття несправедливості і глибоке переконання в необхідності протидіяти злу, що коїлося проти власного народу. Цей етап стане визначальним у розвитку взаємин Г. Барвінок і Т. Шевченка, започаткувавши створення історії їхнього просопографічного портрету.

Наступним етапом в історії взаємин Ганни Барвінок і Тараса Шевченка стали роки життя поета в Петербурзі, куди він повернувся 1859 р., відбувши заслання. В останні, дуже нелегкі роки життя Т. Шевченко та О. Куліш бачилися в столиці імперії не раз. Про це у своїх спогадах коротко оповів М. Білозерський: «24 січня він (Шевченко) побачився з О.М. Куліш, у якої рівно 12 років тому був у «боярах»: «щастю не було меж; Шевченко при побаченні заплакав. Потім співав, але мало» [1, с. 73-74]. Родина Кулішів знову стає прихистком для самотнього поета. У листі до І. Шрага, написаному 29 грудня 1898 р., О. Куліш згадувала: «Шевченко до кінця життя свого бував у нас і тричі на день заходивши у латаних чоботях, посидить, то поспіває, то посумує, як дома. Ми його любили, шанували і душа його чуяла се. А музу його і здоров'я пильновали, не тільки пишними фразами осипали, а я йому, як тільки він рушив послі ссилки до Петерб[ургу], я йому послала кирею, вона і шилась у Чернігові, і умірая єю укривався. А потім і любиму корюшку ему мариновала посилала» [2, с. 482-483]. Олександра Куліш згадувала про останні роки життя поета і в спогадах про М. Костомарова, описуючи, дружні стосунки та спілкування їх з Пантелеймоном Кулішем: «Так і рідний усім нам українцем Шевченко, під час перебування мого в Петербурзі, так уподобав мариновану мною корюшку, що я постійно постачала студію художника-поета. Він був моїм старшим боярином, і мені було приємно прислужитися йому. З ім'ям Костомарова завше поєднується у моїй душі ім'я Шевченка. Щасливі дні та вечори! Розумні промови цих людей, осяяні надхненням обличчя їхні захоплювали мене невимовно» [2, с. 483].

У ці роки Олександра стає поетові не просто розрадником його тяжкого самотнього життя, а й другом, якому він довіряв таємниці свого серця, прагнучи доброї поради. Так, Т. Шевченко просив поради в дружини Куліша: «Я приїхав до Вас Ликерю сватати, порадьте мені, у мене тут нікого нема?» [24, с. 165].

На думку відомого шевченкознавця В. Яцюка, Олександра Михайлівна стала не лише свідком, але й учасницею тих справді драматичних подій – краху однієї з останніх поетових ілюзій: пристрасного захоплення Ликерою Полусмаковою, щирим прагненням поєднати з нею своє життя, а згодом – гірким розчаруванням у своїй обраниці [2, с. 479]. Вона із вуст малописьменної Ликери писала за неї листа Миколі Макарову, де Полусмакова сповіщала, що їй тепер трапляється жених і просила поради й дозволу на одруження. Олександра Михайлівна була здивована і вражена, як вона писала, «не тим, що він хоче оженитися на покоївці, а тим, що він обрав собі у дружини Ликеру!» Що на таке відповісти, коли почасти знаєш геть непринадні якості, прищеплені Ликері, чи то її рабством, чи то вона від роду така зіпсута. Потрапивши так несподівано в посередниці в такій важливій справі і вповні усвідомлюючи необхідність для світлих днів Тараса Григоровича вірної подружки життя, я, не зважаючи на усе це, вважала за обов'язок висловитися одверто, аби

потім не картати себе в нещирості, і добре, і зле поставила на карб, останнього виявилось навіть більше. Шевченко каже: «чи не перебільшую я?» – Ні, я кажу вам для того, щоб згодом не дорікати собі, що в любові до вас я могла б щось від вас приховати. Я не ображуся, якщо ви не будете йняти віри моїм словам, я знаю її мало, перевірте те, що я спостерегла, розпитайте у тих, хто знає її краще, чи достойна вона вас? – Він дуже дякував мені і, здається, зрозумів, що усе оте говорилося щиро» [24, с. 165-166]. За словами того ж В. Яцюка, Олександра Михайлівна справді досить щиро та делікатно спробувала звернути пильнішу увагу поета на певні риси й вдачу його обраниці. І поет не образився на дружню турботу, оскільки і після розмови з Олександрою Михайлівною він продовжував свої приготування до весілля,

Ганна Барвінок, 1866 рік

передавав через неї Ликері весільні подарунки. І лише згодом, коли Шевченко сам переконався, що «у створінні молодому і з виду гарному, до якого він звертався не інакше, як «моя ти любо» та «мій друже», криється не лише практицизм, але й цинізм і підступність, стан справжнього потрясіння довелося тоді пережити вже самому поетові» [2, с. 481-482].

Олександра Михайлівна разом зі своїм чоловіком Пантелеймоном Олександровичем, на відміну від багатьох інших «поетових друзів», дуже щиро переймалися збереженням авторитету та гідності Т. Шевченка, щиро переживаючи та вболіваючи за його пагубну пристрасть. У вже цитованому нами вище листі до І. Шрага О. Куліш згадувала: «А у нас дні були назначені для гостей, то ми на вечорах у себе ставили у графинчику рюмки дві-три горілки, щоб Ш[евченко] був здоров, муза його всегда животрепещуща, животворяща. І він був душа общества. Співав, розмовляв, а не ваявся. Ми честь його оберігали як свою. А інші по цілій бутылці ставили, бо не

любили, не читали його так вірно, як ми. Ми на його дивились як на божество, а не так, як на потіху. А як дружина моя (П. Куліш – Авт.) з біллю серця перша сказала про гіркі його звички, – Бог не всякому дав откровеніє, – то зараз загукали закидали гряззю» [2, с. 482-483]. Отже, усю печаль останніх років життя Кобзаря Олександра Михайлівна немов пропускала крізь себе та ще багато років після смерті Тараса Григоровича болюче переживала за пам'ять про нього.

Отже, петербурзький період взаємин Г. Барвінок і Т. Шевченка, що тривав упродовж 1859-1861 рр., став продовженням щирої дружби двох непересічних особистостей. Визначально, що молодша на 14 років Г. Барвінок, продовжуючи шанобливо й возвеличувально ставитися до Кобзаря, стала для самотнього поета не лише розрадницею його стражденного життя, а й щирою порадицею, берегинею тепла його душі, дбайливою подругою. У «Голосінні українок (по Шевченкові)», що його О. Куліш написала у березні 1861 р. для часопису «Основа», читаємо: «Боже!... Розв'ються садочки – а тебе, мій голубе, і не буде! Защебече соловейко, закує зозуля – а тебе, наш жалібнику, і не почуєм. [...] З якої ж сторони тебе, наше сонце, вітати? Їсти і пити не будем – тебе, сирітський наш батеньку, будем виглядати. [...] Хто ж

промовить до нас душею, хто тихим своїм словом зжене тугу з нашого серця? [...] Ти у нас був старший од усіх, а як заговориш, то, мов, найменший брат. Річ твоя тиха, а корила собі всю Україну! [...] Не треба тобі ні рідних, ні хрещених діток, щоб одпокутовать тобі містечко на тім світі: ти сам собі спокутував страждучи по темних братах своїх! [...] Не оглянулись ми, як ти уже й рушив на Божу дорогу [...] мов заря вечірняя покотилася – замаячила – геть, і – згасла! І жупана на тебе, як слід, не вложили, шапки з квіткою, як поводитьсь, не спорядили! Бояр, світилок не скликали, всього поїзда твого красного великого не зібрали. Весілля ти не мав і счастья не знав. Чи знали ж ми, що ти на годиночку у нас? «Оттак і так, – кажеш, – дітки, робіть [...]», а сам уже і у Божого порога» [4, с. 16-18].

Люди живуть, доки про них пам'ятають. Останнім штрихом до історії цих дивовижних взаємин двох непересічних особистостей українського національного відродження, на долю яких випало так багато страждань, непорозумінь з боку оточення, самотності, став етап, який ми назвемо етапом «Пам'ять серця». До останку своїх днів Ганна Барвінок пронесе у своїй пам'яті світлий поетів образ і буде докладати максимум зусиль, щоб світлий незаплямований заздрісниками і недоброзичливцями образ Поета залишався в пам'яті нащадків як Божий Дарунок гнобленому і приниженому народові, Слово якого б не тільки возвеличило його, а стало б іскрою – пробудження до Вільного Життя на своїй Богом даній Землі.

Висновки. Історія взаємин Олександри Куліш-Білозерської (Ганни Барвінок) та Тараса Григоровича Шевченка є однією з яскравих сторінок життєвого літопису Кобзаря, дослідження яких розкриває багатогранність особистості самого митця, допомагає створити широке полотно життя, творчості діячів українського національного відродження, розкрити неповторність їхніх особистостей.

У спілкуванні Ганни Барвінок і Тараса Шевченка виокремлюємо три хронологічні періоди. Мотронинський період (1843-1847 рр.), який був пов'язаний як зі становленням дружніх стосунків між Кобзарем і Пантелеймоном Кулішем, так і особистих стосунків Олександри Білозерської та Тараса Шевченка. Чинниками, що посприяли зближенню знаного тоді поета Тараса Шевченка та Олександри Білозерської стали їх неординарність, глибоке укорінення в народну культуру, закоханість рідною українською мовою, захоплення українською піснею та красою рідної природи, внутрішнє неприйняття несправедливості та глибоке переконання в необхідності протидіяти злу, яке коїла імперія проти українського народу. Петербурзький період (1859-1861 рр.) відзначений тим, що О. Куліш у ці роки стала для самотнього поета не тільки розрадницею його стражденного життя, а й щирою порадницею, берегинею тепла його душі, дбайливою і щирою подругою. Він довіряв їй таємниці свого серця, і вона щиро переймалася його особистим життям, намагаючись уберегти вразливу душу поета від нещирості, лицемірства, користолюбства тих, хто оточував його в ці роки, прагнув його дружби, прихильності. Останній період в історії взаємин Ганни Барвінок і Тараса Шевченка пов'язаний з роками після смерті поета, коли мисткиня докладала чимало зусиль, щоб уберегти світлий образ Кобзаря від бруду пересічних обивателів та ідейних ворогів українства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Белозерский Н. Т. Г. Шевченко по воспоминаниям разных лиц. Киевская старина. 1882. Кн. 10. С.73-74.
2. Ганна Барвінок. Збірник творів до 170-річчя від дня народження. заг. ред. В. Шендеровського, упор. В. Яцюк. Київ: «Рада», 2001. 556 с.
3. Глушко С. Куліш про свої зносини з поляками. Україна. Кн. 3. Київ: Державне видавництво України, 1924. 192 с.
4. Голосіння українок. Основа. 1861. Март. С. 16-18.

5. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. 720 с.
6. Жур П. Труди і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. Київ: Дніпро, 2003. 520 с.
7. Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. Упоряд., підгот., тексти, передм., приміт., покажч. В. Л. Смілянська. Київ: «Дніпро», 1991. 702 с.
8. Куліш Пантелеймон. Повне зібрання творів. Листи. Київ: Критика, 2005. 648 с. Т. 1: 1841-1850.
9. Куліш П. Твори: в 2 т.; ред. М. Д. Бернштейн; вступ. ст., упоряд. і прим. Є. К. Нахліка; НАН України. 2-ге вид. Київ: Наук. думка, 1998. Т. 1: Прозові твори; Поетичні твори; Переспіви та переклади. 749 с. Т. 2: Поєми; Драматичні твори; упоряд. і прим. В. М. Івашкова. 764 с.
10. Куліш П. Щоденник. Упорядн. С. М. Кіржавєва. Київ: Інститут української археографії; Українська академія наук, 1993. 89 с.
11. Куліш П. Воспоминания о Николае Ивановиче Костомарове. Новь. 1885. Т. 4. Кн. 13. С. 61-75.
12. Куліш П. А. Хуторна поезія. Львів, 1882. 137 с.
13. Куліш П. Листи. Т. 1. Київ: Критика, 2005. 648 с.
14. Куліш П. Твори Пантелеймона Куліша. Твори: Т. 1-6. Львів: Вид. т-ва «Просвіта», 1909. Т. 2. 559 с.
15. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т.; редкол.: П. С. Сохань (голов. ред.). Київ: Наук. думка, 1990. Т. 1. 540 с.
16. Лисак В. М. Виховна концепція родини в житті Ганни Барвінок. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць. Львів, 2014. Вип. 2. 264 с.
17. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель: наук. моногр.: у 2 т. НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Серія «Літературознавчі студії». Т. 1: Життя Пантелеймона Куліша. Наукова біографія. Вип. 11. Київ: Укр. письменник, 2007. 463 с.
18. Назаренко В. «За що ти лаєшся, Тарасе»? *Zemlyaivolya.net*. Портал академії успіху. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zemlyaivolya.net/news/za_shcho_ti_laeshsya_tara_se.html (8.04.2021).
19. Петров В. Шевченко, Куліш, В. Білозерський – їх перші стрічі. Україна. Київ: Держ. вид.-во України. Кн. 1-2. 1925. С. 42-50.
20. Самойленко Г. В. Садиба Білозерських-Кулішів хутір Мотронівка як гніздо культури Поліського краю. Література та культура Полісся. Серія 13 «Філологічні науки». Вип. 96. Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2019. С. 243-251.
21. Смоляр Л. Ганна Барвінок. Українки в історії. Київ: Либідь, 2004. 326 с.
22. Смоляр Л. О. Жінки Наддніпрянської України в XIX – на початку XX ст.: монографія. Одеса: Астропринт, 1999. 440 с.
23. Українська хата. 1911. № 5/6.
24. Чалый М. К. Жизнь и произведения Тараса Шевченко: (свод материалов для его биографии). Киев: Тип. К. Н. Милевского, 1882. 281 с.
25. Черкаська Г. Ганна Барвінок. UA History [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uahistory.com/topics/famous_people/5085 (8.04.2021).
26. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 6-ти т.т. Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. Київ: «Наукова думка», 1964. 496 с.

REFERENCES

1. Belozerskyu, N. (1882) T. H. *Shevchenko po vospomynanyam raznykh lyts* [T. Shevchenko from the memoirs of different persons]. *Kievskaya starina*, 10, 73-74. [in Russian].
2. Cherkas'ka, H. (n. d.). *Hanna Barvinok* [Hanna Barvinok]. UA History. Retrieved from https://uahistory.com/topics/famous_people/5085 (8/04/2021). [in Ukrainian].
3. Dzyuba, I. (2008) *Taras Shevchenko. Zhyttya i tvorchist'* [Taras Shevchenko. Life and work]. Kyuyiv: Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya. [in Ukrainian].
4. Glushko, S. (1924) *Kulish pro svoyi znosyny z polyakamy* [Kulish about his relations with the Poles]. Ukraine. Book 3. Kyuyiv: State Publishing House of Ukraine. [in Ukrainian].

5. Hanna, Barvinok. (2001). *Zbirnyk tvoriv do 170-richchya vid dnya narodzhennya* [Collection of works dedicated to the 170th anniversary of his birth]. Ed. V. Yatsyuk. Kyiv: Rada. [in Ukrainian].
6. *Holosinnya ukrayinok* (1861) [Crying Ukrainian women]. Osnova, Mart, 16-18 [in Ukrainian].
7. Konys'kyy, O. (1991) *Taras Shevchenko-Hrushivs'kyy: Khronika yoho zhyttya* [Taras Shevchenko-Hrushivsky: Chronicle of his life]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
8. Kulish, P. (1882) *Khutorna poeziya* [Farm poetry]. Lviv: Nakladom avt. [in Ukrainian].
9. Kulysh, P. (1885) *Vospomynanyya o Nykolae Yvanovyche Kostomarove* [Memories of Nikolai Ivanovich Kostomarov]. *Nov'*, 4, 13, 61-75. [in Russian].
10. Kulish, P. (1909) *Tvory Panteleymona Kulisha* [Works by Panteleymon Kulish] (Vol. 2). Lviv: Vyd. t-va "Prosvita". [in Ukrainian].
11. Kulish, P. (1993) *Shchodennyk* [Diary]. Kyiv: Instytut ukrayinskoyi arkheohrafiyi; Ukrayinska akademiya nauk. [in Ukrainian].
12. Kulish, P. (1998) *Tvory* [Writings]: v 2 t. Kyiv: Nauk. Dumka. [in Ukrainian].
13. Kulish, Panteleymon (2005). *Povne zibrannya tvoriv. Lysty* [Complete collection of works. Leaves] (Vol. 1). Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
14. Lysak V. (2014) *Vykhovna kontseptsiya rodyny v zhytti Hanny Barvinok* [The educational concept of the family in the life of Hanna Barvinok]. *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya psykholohichna* [Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Psychological series], 2, 113-123. [in Ukrainian].
15. Nakhlik, Ye. (2007) *Panteleymon Kulish: osobystist', pys'mennyk, myslytel. T.1: Zhyttya Panteleymona Kulisha. Naukova biohrafiya* [Panteleymon Kulish: personalist, writer, thinker. T.1: Zhyttya Panteleymona Kulisha. Scientific biography]. Kyiv: Ukr. pys'mennyk. [in Ukrainian].
16. Nazarenko, V. (n. d.). «*Za shcho ty layeshsya, Tarase?*» ["What are you swearing at, Taras?"]. *Zemlyaivolya.net*. Portal akademiyi uspikhu. Retrieved from: http://zemlyaivolya.net/news/za_shc_ho_ti_laeshsya_tarase.html (8/04/2021). [in Ukrainian].
17. Petrov, V. (1925) *Shevchenko, Kulish, V. Bilozers'kyy – yikh pershi strichi* [Shevchenko, Kulish, V. Bilozersky - their first meetings]. Kyiv: Derzh. vyd.-vo Ukrayiny. [in Ukrainian].
18. Samoilenko, H. (2019) *Sadyba Bilozers'kykh-Kulishiv khutir Motronivka yak hnizdo kul'tury Poliss'koho krayu* [The farmstead of Bilozersky-Kulishiv Motronivka hamlet as a nest of culture of Polissya region]. *Literatura ta kul'tura Polissya* [Literature and Culture of Polissya. Series 13 "Philology Research"], 96, 5-23. [in Ukrainian].
19. Smolyar, L. (1999) *Zhinky Naddnipyrians'koyi Ukrayiny v XIX – na pochatku XX stolittya* [Women of Dnieper Ukraine in the XIX - early XX centuries]. Odesa: Astroprynt. [in Ukrainian].
20. Smolyar, L. (2004) *Hanna Barvinok*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
21. Sokhan, P. (Ed.) (1990) *Kyrylo-Mefodiyivs'ke tovarystvo* [Cyril and Methodius Society]: u 3 t. Kyiv: Nauk. Dumka. [in Ukrainian], [in Russian].
22. Shevchenko, Taras (1964). *Povne zibrannya tvoriv* [Complete collection of works]: u 6-ty t.t. T. 5. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
23. *Ukrayins'ka khata* (1911). [Ukrainian house], 5/6. [in Ukrainian].
24. Zhur, P. (2003). *Trudy i dni Kobzarya: Litopys zhythya i tvorchosti T. H. Shevchenka* [Works and days of the Kobzar: Chronicle of the life and work of Taras Shevchenko]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії | Received 08/04.2021

Проце́нзована | Reviewed 12.04.2021

Рекомендована до друку | Accepted 20.04.2021